

TIMPUL ETNIC ROMÂNESC (ÎN BAZA EXPERIMENTULUI ASOCIATIV)

ROMANIAN ETHNIC TIME (BASED ON THE ASSOCIATIVE EXPERIMENT)

Lilia TRINCA,

doctor, conferențiar universitar,

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Abstract: *Time is a multidimensional concept/category, much richer in features than simple mathematical order. It has become communis opinio that the attitude towards time affects personality directly: "man is not born with a sense of time and space, his temporal and spatial concepts are determined by the culture he belongs to". Our research is based on the idea that one of the manifestations of the cosmic time is the field of peoples' existence – the ethnic time. Thus, besides being a cultural universal, the model of time is also an ethnic nuclear structure.*

Keywords: *ethnic time, ethno-lingual picture, associative experiment, association, stimulus, reaction.*

Dintotdeauna timpul a reprezentat o ecuație ce a alimentat propensiunea umană spre speculație în vederea găsirii soluției. Nu ne propunem să abordăm un studiu de tip analitic asupra principalelor „trend-uri” din diverse domenii științifice cu privire la noțiunea de *timp*. Pentru a descrie un fenomen de o asemenea anvergură și profunzime însă, din start, trebuie să delimităm precis spațiul în care vrem să ne mișcăm în cercetare. Demersul nostru a plecat de la ideea că una din formele de manifestare a timpului cosmic este câmpul de existență al popoarelor – timpul etnic: „Popoarele sînt modelate de timpul cosmic și creația lor, cum este firesc, va fi ascultată și ea de acțiunea modelatoare a aceleiași structuri temporale” [Bădescu, 81].

Deci, pe lângă faptul că modelul de timp este o universală culturală, el reprezintă, totodată, și o structură nucleară etnică. Or „timpul este o altă dimensiune a modului de reprezentare a lumii și vieții și un factor determinant al culturii spirituale și materiale a unui popor” [Bernea, 148]. „Noțiunea de timp și conștiința de a exista în

timp, conchide E. Bernea, apare ca un fenomen în funcție de viața de relație, de nivelul și sensul culturii căreia îi aparținem” [*ibidem*, 142].

A devenit deja *communis opinio* că experiența empirică a unui popor este sedimentată în limbă: cultura reprezintă materia primă valorificată în limbaj. Limba fixează și sintetizează de-a lungul timpului informația despre existența culturii unui popor. Faptele culturale se cristalizează, în speță, în vocabular, dar și în structura gramaticală a limbii, întrucît aceasta reflectă modul de a gândi și de a se poziționa în raport cu realitatea imediată. Bineînțeles că actualmente fenomenul de sintetizare a experienței culturale a poporului este temperat în contextul așa-numitului proces al globalizării, în care cramponarea de o anume cultură națională se consideră un anacronism. Cu toate acestea, azi este deja acreditată ideea că „în virtutea esenței sale, limba furnizează individului cadrul ce-i susține « imaginea lumii », exprimînd, așa cum preciza (în același context) Humboldt, «spiritul popoarelor». În același timp, limba constituie totdeauna un mod de «a locui» în lume” [Boboc, 1].

Iată de ce în demersul nostru științific ne-am propus cercetarea categoriei timpului din perspectivă psiholingvistică¹. Psiholingvistica ne permite a studia nu operațiile gândirii, în general, cu atât mai mult gândirea ca atare, ci doar anumite mecanisme definite și construite, pe care le posedă gândirea în vederea operării unei percepții de sine însuși, mecanisme cărora limba le oferă o reproducere fidelă. Metoda dată reprezintă un sistem de operații care se contopesc cu acea parte a proceselor gândirii prin care aceasta din urmă obține șansa de a-și analiza auto-scopice, nemediat propriile construcții.

În viziunea noastră, timpul se înscrie în categoriile apriorice ale conștiinței, iar o modalitate sigură de a studia conștiința e considerat experimentul asociativ² (în continuare EA). Împreună cu un grup de cercetători de la Universitatea de Stat „Alecă Russo” din Bălți, implicați într-un proiect de elaborare a *Dicționarului asociativ al limbii române* am realizat un experiment asociativ liber³. Respondenții

¹ Mai exact, psiholingvistică etnică.

² Experimentul asociativ reprezintă o tehnică ce are drept scop identificarea asociațiilor existente în memoria unui om, apărute în baza experienței sale anterioare (cf. [Karaulov: 1987, p. 107]). Or „limbajul, după cum afirmă E. Coșeriu, este prima înfățișare a conștiinței umane ca atare (dat fiind că nu există conștiință vidă [...])” [Coșeriu, 159].

³ Se disting câteva tipuri de experimente asociative (EA): *EA liber*, în care respondenților li se propune a răspunde cu primul cuvânt venit în minte la auzul cuvântului-stimul (fără a se gândi); *EA ghidat*, unde alegerea cuvântului-reacție este restricționată (fie se restricționează numărul acestora, fie clasa lexico-gramaticală din care poate face parte cuvântul-reacție etc.); *EA în lanț*, în care respondenților le este permis a răspunde cu un număr nelimitat de cuvinte-reacții ce le

au fost rugați să răspundă instantaneu cu primul cuvânt care le-a venit în minte la auzul cuvântului-stimul *timp*. În calitate de respondenți au fost aleși circa 1000 de studenți din mai multe universități din Republica Moldova și România cu vârsta cuprinsă între 18-25 de ani, pentru care limba maternă este româna. Rezultatele acestui EA ne vor fi utile pentru a releva specificul noțiunii de timp în mentalul românesc.

S-a demonstrat faptul că, cu cât mai des un cuvânt apare în vorbire, cu atât mai des el apare ca reacție în cadrul experimentului asociativ. Rezultă că ceea ce apare în vorbire, într-un fel sau altul, este reflectat și „cimentat” în conștiința lingvală a vorbitorilor și viceversa – ceea ce există în conștiința lingvală a vorbitorului se manifestă (sau, eventual, ar putea oricând să se manifeste) în vorbire (deci și în cadrul EA). „Trecem astfel dintr-un orizont sociologic la o determinare operativă; de la o limbă pentru toată lumea la o limbă aparținând fiecăruia” [Iacob, 122].

Analiza rezultatelor demersului nostru investigativ ne-a indus următoarele concluzii cu privire la viziunea etnolingvală românească a noțiunii de *timp*:

1. Dacă timpul poate fi imaginat ca linearitate infinită, înzestrată sau nu cu mișcare, atunci în limba română timpul este mai degrabă o linie care se mișcă dinspre viitor spre trecut: viitorul este, tocmai, timpul „care vine spre noi” (cf. rom. *viitor*); prezentul este timpul care se găsește „în fața noastră”, perfectul – timpul care a trecut pe lângă noi și se găsește de acum în spatele nostru. Și chiar dacă noi ne mișcăm, o facem în direcție contrară timpului: avem trecutul nostru și isto-

vin în minte, fără a li se impune niciun fel de restricții de ordin formal sau semantic.

ria noastră în urmă, iar viitorul nostru înaintea noastră (apud [Coșeriu, 344]).

2. Adesea timpul la români nu e reprezentabil prin sine însuși și, în consecință, e reprezentat de corelativul său – spațiul. Cu totul spațializat, consideră E. Coșeriu, este timpul în limba noastră: „Timpul este conceput, de fapt, ca un mod de a fi al spațiului – ca un fel de spațiu transparent și gol în care au loc evenimente – sau ca o dimensiune a spațiului pe un plan infinit la baza lui – timpul care este afară (timp „meteorologic” sau „atmosferic”)” (cf. [Coșeriu, 342-343]). În așa fel, în limba română există doar un singur cuvânt – *timp* – ce actualizează ambele semnificații: 1) „durată, perioadă, măsurată în ore, zile etc.” și 2) „stare a atmosferei determinată de ansamblul factorilor meteorologici”. În alte limbi pentru aceste două noțiuni se folosesc două unități lexicale (cf. germ. *Zeit-Wetter*, engleză *time-weather*, rusă *vremea-pogoda* etc.).

3. Reprezentarea lineară a timpului⁴ care *trece, se scurge* reprezintă, la nivel elementar, de asemenea, un germe de spațializare a timpului. În conștiința umană timpul se asociază cu mișcarea⁵ (cf. reacțiile *trece, trecere, trecător, fugе, vine*), iar la baza reprezentării mișcării timpului stă o metaforă zoo-antropomorfă, exprimată, cel mai adesea, prin verbele: *trece, zboară,*

vine, fugе, se scurge etc.⁶ Trebuie să menționăm faptul că în limba română, câteva proverbe cristalizează concepția naivă a timpului imobil, ca simplă dimensiune a spațiului: *Vremea vremuiește și omul îmbătrânește; Vremea vremuiește, floarea se pălește* [*Dicționar de proverbe*, 20], ceea ce denotă caracterul static al timpului.

4. Cea mai răspândită metaforă a timpului este că acesta reprezintă o linie dreaptă, pe care, într-o ordine consecutivă și foarte strictă, se plasează *trecutul, prezentul și viitorul*. Deși sînt diferențiate, aceste faze ale timpului se transformă, printr-o dialectică specială, într-un întreg organic, marcînd o altă dimensiune a lumii ce reprezintă cadrul existențial. Totuși diferite culturi le marchează diferit, punîndu-se accentul pe una dintre faze, conform cărui fapt se vehiculează lucrurile. Dat fiind faptul că românul crede, tradițional, într-un fel de omniprezență și omnipotență a genezei, trecutul păstrează pentru el o înfîietate printre celelalte faze. Astfel, „trecutul este acela care domină timpul și face posibilă cunoașterea lui” [Bernea, 168]. „Pe linia sa de dezvoltare principală, timpul în conștiința populară tradițională acționează mai puternic prin trecut decît prin viitor, prezentul fiind el însuși continuu inhibat de date și acte tradiționale” [*idem*, 170]. Așa se explică cele

⁴ Au fost relevate cîteva modele de conceptualizare a timpului: linear, pulsant, ciclic, spirală, istoric, de profunzime, timp-drum, timp care se scurge, model scalar, timp-mișcare pe contrasens (cf. [Дарбанова, 52]).

⁵ Modelul dat are rădăcini adînci în mentalitatea societății arhaice, cînd timpul era măsurat în conformitate cu mișcarea astrelor (a lunii).

⁶ Deși timpul capătă calități zoo-antropomorfe, în română nu se atestă comparația mișcării timpului cu mișcarea animalelor, a păsărilor etc., identificată, bunăoară, în limba rusă. Cf. *время летит птицей, годы летят как птицы, время ползет как черепаха, время летит как стрела, как молния* etc. Trebuie să menționăm că în limba rusă și diapazonul mișcării timpului e mai mare: *тащиться, лететь, бежать, течь, протекать, идти, приходиться, проходить, уходить* etc.

mai multe reacții atestate în cadrul E.A. pentru *trecut*, câteva reacții pentru *prezent* și nici o reacție pentru *viitor*. Credem că reacțiile respective sînt foarte relevante pentru mentalitatea românului și modul de a acționa a acestuia.

5. În conștiința românească, care are reminiscențe magico-religioase, persistă sentimentul trecerii ireparabile a timpului. În desfășurarea lui, mai mult lineară decît ciclică, timpul nu suportă deplasări sau inversări de date, întrucît comportă caracter ireversibil.

6. Existența în timp a românului are două fațete: una e aceea a clipei și alta cea a eternității, ambele indisolubil legate. „A fi în timp” pentru român nu înseamnă „a fi pur și simplu, a avea conștiința existenței, ci înseamnă a fi în lumea aceasta [...]. Omul este trecător din sentimentul mersului către inevitabil, către moarte”⁷ [Bernea, 159]. În așa fel, se explică reacția destul de frecventă – *viață*, dar și *efemer*, *efemeritate*. Drept consecință firească a acestui mod de a gândi timpul, adesea transpare atitudinea care induce o notă de scepticism, de îndoială în ceea ce privește eficacitatea și rostul efortului uman, depus pentru reușita lui în viață. Cf. reacția *deșărtăciune*, singulară de altfel.

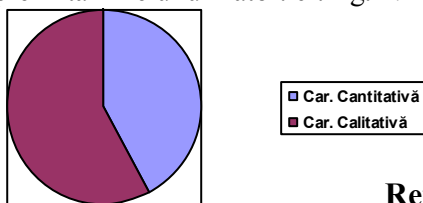
Cea de-a doua fațetă a existenței în timp a românului, opusă lumii de aici, este lumea de dincolo, sau lumea

veșniciei. Românul conștientizează că e subordonat condiției temporale, dar știe că se poate elibera de acest jug, cîștigînd în fața curgerii timpului, și să-l învingă prin plecarea în eternitate, transfigurînd tot ceea ce e efemer, trecător. Cf. reacțiile *eternitate*, *infini*, *etern*. Eliberarea de dimensiunea timpului e văzută ca o eliberare și apropiere de Dumnezeu. Viața noastră nu este decît o oglindă a timpului, de aceea românul acceptă a se supune acestei condiții temporale ce-i este dată în mod original. „Neamul românesc e și el, într-un fel, solidar cu acel plan neschimbător. I se întîmplă și lui multe, se frămîntă ce-i în marginea lui, în inima lui, peste trupul lui chiar – dar el rămîne neschimbat. „Trece și asta” e una din cele mai curente vorbe românești. Neamul nostru rămîne pentru că și el participă, în felul lui, la eternitatea ființei” [Noica, 11]. Viața românul o vede sub forma unui drum care se desfășoară cursiv sau în căderi, lin sau zbuciumat, dar sigur nu stă locului: or aceasta înseamnă trecerea într-o altă dimensiune a ei – veșnicia (cf. *veșnic*, *veșnicie*), iar omul pe acest drum este un călător (cf. *călătorie*).

7. Viața se desfășoară sub puterea și influența timpului care poate avea consecințe atît pozitive, cît și negative, distructive sau creatoare. Românul recunoaște această forță a timpului, de aceea își concentrează atenția în vederea păstrării și supunerii față de legitățile timpului, a folosirii sau anihilării diverselor lui calități. În această ordine de idei, analizăm asociațiile sintagmatice pentru *timp*, ajungînd la concluzia că vorbitorii de limba română preferă cele care descriu timpul din perspectivă calitativă, și nu cantitativă (cf. *scurt*, *puțin*, *lung*, *îndelungat*) spre deosebire de alte culturi, în care timpul este perceput concret, exact, fix

⁷ În limba română funcționează o expresie sinonimă *a fi în veac*, în opoziție cu „a fi în eternitate”. După cum subliniază E. Bernea, „Veacul în concepția populară are un cuprins mult mai mare; el are în limitele sale atît trecutul, cît și viitorul, legate printr-un prezent continuu [...]. Veacul este pentru român timpul de aici, din lumea aceasta, pe care el o socotește reală, dar nu eternă, de cînd este ea și cît va dura ea; veacul este timpul întreg” (cf. *veac*) [ibidem].

(bunăoară, în tabloul lumii specific nemților (*apud* [Емельянова]). Românul își concentrează mai mult atenția asupra laturii calitative a timpului și a conotațiilor lui emoționale – model axiologic al gradării temporale (Cf. *tre-cător, liber, pierdut, frumos, așteptare, nelimitat, petrecut, câștigat, efemer, dorință, răbdare, nostalgie, tinerețe, bătrânețe, deșărtăciune, efemeritate*) etc., or „natura sa, menționează E. Bernea, se exprimă prin însușiri specifice și funcționează în mod continuu, nou și viu. Acest timp nu este abstract, fără chip și monoton ca timpul matematic, ci, dimpotrivă, este concret, cu înfățișări variate și muzical” [Bernea, 151]. Coraportul reacțiilor ce caracterizează timpul din punct de vedere cantitativ și cele din punct de vedere calitativ se prezintă în felul următor: cf. fig. 1.

7. Totuși în cultura românească, timpul comportă mai mult o valoare spirituală. Timpul e privit ca valoare, ce trebuie păstrată și folosită eficient, și nu consumată fără rost – timpul e un dar dumnezeiesc, de aceea printre reacțiile românilor am atestat unități lexicale precum *prețios, valoros, neprețuit, fără preț, valoare*.

În concluzie, putem releva că conceptul de *timp* e strict legat de cultura și limba unei etnii și orice schimbări de ordin cultural implică modificarea atitudinii și percepției timpului: limba reacționează la aceste schimbări prin transferul bazei modelului metaforic al timpului. Categoria *timpului* a căpătat noi conținuturi în configurația limbii române, în structura simbolurilor-expresii, fiind o caracteristică a „rostirii filosofice românești”.

Referințe bibliografice

1. Bădescu I. *Timp și cultură. Trei teme de antropologie istorică*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1988
2. Bernea E. *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Humanitas, 2005
3. Boboc Al. *Limba și timp în comportamentul uman și în comunicare*// <http://www.google.ro>
4. Coșeriu E. *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, Iași, Editura Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2009
5. Iacob A. *Les exigences théoriques de la linguistique selon G. Guillaume*, Klincksieck, Paris, 1970
6. Noica C. *Pagini despre sufletul românesc*, Editura Humanitas București, 2008
7. Popescu Iu. *Timp și limbaj. Introduce în lingvistica lui Gustave Guillaume*, Iași, Institutul european, 2006
8. *Dicționar de proverbe și zicători românești*. Alcătuire, prefață de Grigore Botezatu și Andrei Hâncu, București-Chișinău, Editura Litera internațional, 2001
9. Дарбанова Н.А. *Время в лингвистических исследованиях: предыстория и современность*. // file:///F:/DALR/Spatiu%20Timp/Art.%20rusa/Darbanova.pdf
10. Емельянова С.М. *Асимметрия восприятия времени в русской и немецкой лингвокультурах* În «Филология, искусствоведение и культурология: актуальные вопросы и тенденции развития»: материалы международной заочной научно-практической конференции. (13 мая 2013 г.), <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/7920-2013-05-22-12-31-55>

11. Караулов, Ю.Н. *Русский язык и языковая личность*. In Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987

12.
